

2,8 milyon tona inerken 1999'da 3,7 milyon ton olan tahıl üretimi 2003'te 5,7 milyon tona çıkmıştır. İpek böcekçiliğinin çok gelişmiş olduğu ülkede başlıca geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Geniş bozkır alanlarındaki iklim ve bitki örtüsünün özellikleri sebebiyle koyun, bilhassa karakul koyunu yetiştiriciliği ve buna bağlı astragan üretimi ve ihracatı büyük önem taşımaktadır.

Özbekistan yer altı zenginlikleri bakımından şanslı bir ülkedir ve tabii kaynaklarının en önemlileri doğalgaz, altın, petrol, uranyum ve kömürdür. Tahmini 1,8 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin bulunduğu ülkede Kaşkaderya, Buhara, Endican ve Surhanderya üretim yapılan başlıca idarî bölgelerdir. Petrol Buhara, Kaşkaderya, Surhanderya, Fergana, Nemen-gân ve Endican idarî bölgelerinde üretilmektedir. Buhara Petrol Rafinerisi ve Fergana petrol tesisleri ülke için büyük değer taşımaktadır. Özbekistan dünyanın önde gelen altın üreticisi ülkelerden biridir ve pamuktan sonra ikinci ihracat ürünü altındır. Kızılkum çölündeki Muruntau madeni sadece Özbekistan'ın değil dünyanın en önemli altın madenlerinden biridir. Yıllık üretim miktarı yaklaşık 6 milyon ton olan kömür, Taşkent'in doğusunda Angren ile Termiz'deki Şargun ve Baysun ocaklarından çıkarılmaktadır.

Ülkede tarım ürünleri ve zengin yer altı kaynaklarına bağlı çeşitli sanayi kolları gelişmiştir. Bunların başında tarım ve tekstil makineleri, çeşitli kimyasallar, gaz, metalürji, gıda ve otomobil sektörleri gelir. Taşkent makine, gıda, otomotiv; Semerkant ve Fergana tekstil, petrol, kimya, gübre; Endican ve Nemengân tekstil, makine, kimya, elektronik ve petrol sanayiinin toplandığı başlıca merkezlerdir. Orta Asya'nın en büyük tekstil fabrikası ve tek

uçak fabrikası Taşkent'tedir. Taşkent civarındaki Bekâbâd demir çelik tesisleri de önemli sanayi kuruluşlarından biridir. Bu ekonomik etkinliklere bağlı olarak ülkenin dış ticareti gelişme yolundadır. Özbekistan 1992'de Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı'na ve 1996'da İslâm Konferansı Teşkilâtı'na üye olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Talip Yücel, *Asya Coğrafyası*, Ankara 1960, I, 72-73, 181; a.m.f., *Asya'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, Ankara 1965, s. 116, 171, 209; L. Li-ge, *Bilinmeyen İç Asya* (trc. Sadrettin Karatay), Ankara 1986, s. 27, 28, 29; Yusuf Dönmez, *Türk Dünyası'nın Beşerî ve İktisadî Coğrafyası*, İstanbul 1987, s. 64, 68, 69, 73, 75, 78, 83; D. T. Twinn, *Guide to the Repulolics of the Former Soviet Union*, Westport 1993, s. 151-155; Ali Yiğit, *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, Elazığ 1996, s. 87-95; İbrahim Atalay, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, İzmir 2001, s. 187-192; Faruk Uysal, *Özbekistan Ülke Raporu*, Ankara 2004, s. 6-15, 41-43, 50.

CEMALETTİN ŞAHİN

II. TARİH

Eskiden Turan, Ortaçağ'da Türkistan, Mâverâünnehir, günümüzde Özbekistan denilen topraklar zengin bir tarihî geçmişe sahiptir. Fergana vadisi (Selungun mağarası), Taşkent vahası (Kölbulak ve Âbrahimet mağarası), Surhanderya vadisi (Teşiktaş / Deliktaş mağarası), Semerkant vahası (Âmankotan mağarası) ve diğer yerlerde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar sonucu yerleşim tarihinin Eskiçağ'lara kadar indiği, ilkel insan topluluklarının geniş bir coğrafyada yayılmış olduğu tesbit edilmiştir. Bilhassa avcılık ve hayvancılıkla geçinen kabilelerin, milâttan önce V-III. bin yıllarda "Kaltaminarlılar medeniyeti" adıyla bilinen medeniyeti kuran eski balıkçı ve avcı kabilelerin geniş alanda dağıldığı belirtilmiştir. Milâttan önce III. binyılın sonu ile II. bin yıllarda ilkel tarım şekillenerek ilk

sulama kolları, bunların yanında küçük köyler ortaya çıkmış, ardından ilk şehirler (Sopolitena, Carkotan) kurulmuştur. Milâttan önce VI-IV. yüzyıllarda bu ülkede Bah-tar Krallığı ve Büyük Hârizm gibi eski devletlerin kurulduğu anlaşılmakta, bu dönemlerde ticaret ve küçük zenaatların geliştiği bilinmektedir. Söz konusu devirde eski Turan diyarının güney sınırlarında Aryaniler, kuzeyde ise Törler adıyla meşhur olan halklar yaşamıştır. Aynı zamanda Ârâmî yazısı esasında Soğd yazısı ve Hârizm yazısı gibi eski yazılar ortaya çıkmıştır.

Eski Turan halkı milâttan önce V-IV. yüzyıllarda İran Ahamenîleri, milâttan önce 329-327 yıllarında İskender'in istilâsına karşı mücadele etti. Milâttan önce III-II. yüzyıllarda bu kesimde güçlü Kang Hakanlığı, onun güney kısmında Kuşan, Fergana vadisinde Dâvân devletleri hüküm sürdü. IV-VI. yüzyıllarda bu sınırlar önceleri Akhunlar, Kidariylar ve Eftalitler idaresi altında bulunuyordu. Halkın önemli bir kısmı hayvancılıkla uğraşıyordu, bir kısmı da şehir ve köylerde yerleşik bir hayat sürüyordu. Burada birçok din hâkim durumdaydı. Soğd ve Çaç'ta Zerdüştilik, Tâaristây ve Doğu Türkistan'da Buda dini yaygındı. Şehirlerde Nestûrîler ve yahudi cemaatleri de yaşıyordu. Yerli halkın çoğunluğu Soğdca, göçebeler ise Türkçe konuşuyordu.

VI. yüzyılın ikinci yarısı ile VII. yüzyılda bölgede yaşayan topluluklar Yettisuv'da (Yedisu) kurulan Batı Türk Hakanlığı bayrağı altında birleşti. Bunlar birkaç küçük feodal hâkimliğin bir araya gelmesiyle teşekkül etmişti. İçlerinde en güçlüsü Zerefşân ve Kaşkaderya vadilerinde yerleşmiş Soğd Konfederasyonu idi. Konfederasyona Semerkant ve Buhara dışında Maymurg, İştihan, Kuşaniya, Vardana, Keş ve Maşşab gibi meliklikler bağlıydı. Soğd'da nüfus çok kalabalık olup çiftçilik ve bağcılıkla uğraşıyordu. Buğdaydan başka pamuk ve pirinç yetiştiriliyor, pamuk dokumacılığı yaygın biçimde yapılıyordu. Soğd şehirlerinde çeşitli küçük el sanatları, dokumacılık, seramikçilik, dericilik, seracılık, bakırcılık ve kuyumculuk, ayrıca iç ve dış ticaret oldukça gelişmiş durumdaydı.

707-715 yıllarında Mâverâünnehir ve Hârizm, Kuteybe b. Müslim kumandasındaki İslâm orduları tarafından fethedildi ve bölge halkı tedricen İslâmiyet'i kabul etmeye başladı. Ancak Emevîler'in bölge halkına yönelik siyasetleri Mâverâünnehir ve Horasan halkının birkaç defa ayaklanmasına yol açtı. IX. yüzyılda bu kesimde bağımsız Sâmânîler Devleti ortaya çıktı. Aynı asırda Karahanlılar ve XII. yüzyılda Kara-

Özbekistan

hırtayılar'ın hâkimiyetine giren ülkede XII. yüzyılın ikinci yarısıyla XIII. yüzyılın başında Hârizmşahlar Devleti kuruldu. IX-XII. yüzyıllardaki bu çok karışık siyasî ortam beraberinde birçok sosyal ve ekonomik değişimi getirdi, ayrıca kültürel hayatın gelişmesine vesile oldu. Dünyaca ünlü düşünürler, ilim ve fen adamları, din âlimleri ve kumandanlar yetişti. Bunlardan Fergânî, Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, Fârâbî, Bîrûnî, İbn Sînâ, İmam Buhârî, Hakîm et-Tirmizî, Burhâneddin el-Mergî-nânî gibi âlimler dünya ilmine büyük katkıda bulunmuştur. 1220-1221 senelerinde bölge Cengiz Han liderliğindeki Moğollar'ın istilâsına uğradı. Onlara karşı direnen Buhara, Semerkant, Ürgenç, Hucend ve Tirmiz şehirleri tamamen tahrip edildi. Moğollar XIII-XIV. yüzyıllar boyunca ülkede hâkimiyetlerini sürdürdüler. Onlara karşı direniş ise devam etti.

XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılda ülkede yeni siyasî değişiklikler meydana geldi. Moğol hâkimiyeti ve feodal dağınlık sona erdirildi. Emir Timur başkanlığında feodal bir devlet kuruldu. Türk kabileleri başta olmak üzere Orta Asya'daki toplulukların bir araya gelişi Timur sayesinde gerçekleşti. Yirmi yedi devleti idaresi altına alarak bir imparatorluk kuran Timur'un hükümler döneminde Türkistan'da önemli gelişmeler oldu. Semerkant ve Buhara gibi şehirlerde birçok âbide inşa edildi. Ticarî hayatta ilerleme kaydedildi. Timur'un ölümünden sonra ülkede başlayan taht mücadeleleri siyasî sıkıntılara yol açıyorsa da onun vârisleri Şâhruh, Uluğ Bey, Ebülkâsım Bâbü, Ebû Said ve Sultan Hüseyin yaklaşık bir asır boyunca Timurlular'ın hükümlerliğini sürdürdüler.

XV. yüzyıl sonunda Timurlular Devleti'nin kuzeyinde Deştikıpçak'ta ortaya çıkan Şeybânîler giderek güçlenip Mâverâünnehir'e doğru yayıldılar. Batu Han'ın kardeşi Şeybânî ahfadından gelen Ebülhayr Han, büyük dedesi Özbek Han'ın adını taşıyan topluluğunu siyasî bir çatı altında bir araya getirip bağımsızlığını ilân etti (831/1428) ve Timurlu topraklarına girdi, Timurlular saltanatına son verdi ve 855'e (1451) kadar bütün ülkeye hâkim oldu. Bir ara durumları sarsılan Özbekler, Muhammed Şeybânî Han döneminde (1500-1510) yeniden toparlandılar ve kısa bir müddet sonra hâkimiyetlerini Orta Asya'ya yaymaya başladılar. Ancak XVI-XVII. yüzyıllarda Türkistan ülkesinde devlet bölünerek küçük hanlıklar ortaya çıktı. XVI. yüzyılda Hîve Hanlığı (Amuderya'nın aşağı kısmında), Buhara Hanlığı (Semerkant, Buhara, Kaşkaderya,

Surhanderya vilâyetleri ve Güney Tacikistan toprakları), XVIII. yüzyılda Hokand Hanlığı (Fergana vadisi, Taşkent, Siriderya vilâyetleri, Kırgızistan ve Kazakistan'ın güney bölgesi) kuruldu. Türkistan tarihinde bu dönem "Üç Özbek Hanlığı" adıyla bilinir. Bu sırada İran'da ortaya çıkan Safevîler'e karşı Özbek hanları Osmanlılar'la daha XVI. yüzyılda irtibat kurdular. Özellikle XVI. yüzyıl sonunda başlayan mücadelelerde Şah Abbas'a karşı Özbek hanları ile Osmanlılar arasındaki ilişkiler siyasî açıdan da gelişti. XVIII. yüzyılda İran'da duruma hâkim olan Nâdir Şah, Orta Asya'daki hanlıkları kendi kontrolü altına aldıysa da bu durum uzun sürmedi. İran'la başlayan bu mücadeleler XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etti. Bu durum Hîve ve Buhara hanlıkları arasındaki rekabet ve çekişmeyi alevlendirdi. Buhara Emîri Haydar, İran ve Hîve Hanlığı ile yapılan mücadelede zor durumda kalınca İstanbul'a başvurdu. Fakat Ruslar'ın ilerleyişi Hîve, Hokand ve Buhara hanlıkları için yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bütün Türkistan, Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edilmeye başlandı. 1865 yılı Haziranında Çarlık ordusu Taşkent'i aldı. İşgal edilen ülkeyi yönetmek üzere 1867'de Türkistan Genel Gubernatorluğu kuruldu. 1876'da Hokand Hanlığı'na son verilip Buhara Emirliği ve Hîve Hanlığı müstemleke haline getirildi. Çar Rusyası Türkistan'ı alında doğal kaynakları ve zengin toprakları eline geçirdi. Burayı ham madde merkezi yaptı ve sanayi malları için pazara dönüştürmeye çalıştı. Pamuklu sanayi geliştirildi, pamuklu dokuma, yağ, sabun ve çeşitli atölyeler kuruldu. 1898'de 1748 kilometrelik demiryolu hattı yapıldı. Böylece Çarlık Rusyası, Türkistan'ın doğal zenginliklerini ucuz ve kolay taşıma imkânına sahip oldu. Her ne kadar bu dönemde hanlıklar arasındaki çekişmelere son verildiyse de Rus idaresi altında halkın durumu kötüleşti. Ruslar'a karşı birçok ayaklanma çıktı. Çarlık Rusyası'nın sömürgeci baskısına karşı 1893'te Taşkent'te, 1898'de Endican'da Dukçi İşan ayaklanması ve 1916'da Taşkent, Mergilân ve Cizzah'ta halk ayaklanmaları oldu. Bu ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırıldı.

1 Kasım 1917 tarihinde Taşkent'te Bolşevikler tarafından silâhlı ayaklanma çıkarılıp Türkistan ülkesinde Sovyetler hâkimiyeti gerçekleştirildi. Nisan 1918'de Türkistan Genel Gubernatorluğu ortadan kaldırıldı ve Türkistan Otonom Cumhuriyeti kuruldu. 1920'de Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ile Hîve'de Hârizm Halk Cumhu-

riyeti teşkil edildi. Lenin başkanlığındaki Sovyetler hükümeti ülkede hâkimiyetin devamlılığını sağlamak için çok uğraştı. 1918 yılının Haziran ayında Taşkent'te Bolşevikler'in birinci ülke dönem toplantısı yapıldı. Türkistan Komünist Partisi, Rusya Bolşevikler Partisi'nin bir parçası olarak onaylandı. Bu parti sonradan güçlenip yetmiş yıldan fazla hâkim oldu, sosyalizmin rehberliğini yaptı. Bu dönemde Özbekistan'da sanayi, tarım, ilim, teknik ve kültür alanında belli gelişmeler olduysa da mahiyet itibarıyla dünya sosyal ve ekonomik gelişmesinin çok gerisinde kaldı. Özbekistan'dan ham madde ve ürün götürülüp bu raya günlük ihtiyaç için gerekli mallar getiriliyordu. Böylece Özbekistan, eski Sovyetler Birliği içinde ucuz ham madde ve stratejik zenginlikler verici ülke, hazır ürün satılacak bir pazar oldu. Sovyetler rejimi döneminde Özbekistan mânevîyat alanında çok zarar gördü. 1930-1950 yıllarında 40.000 kadar aydın ve din âlimi rejimin kurbanı oldu.

Şimdiki Özbekistan sınırı 1917'de Bolşevik İhtilâli'ne kadar Türkistan Genel Gubernatorluğu, Rusya'nın yarı sömürgeci olan Buhara Emirliği ve Hîve Hanlığı'na bölünmüştü. Ülkede esas idarî taksimat vilâyet, kaza, nahiye ve köylerden oluşuyordu. Buhara Emirliği yirmi sekiz beylikten ibaret olup bunlar mülklere, Buhara şehri ve Buhara vahası ise şehirlere ve yedi ilçeye bölünmüştü. Hîve Hanlığı, Hîve şehri yanında yirmi beylik ve iki nâibliğe taksim edilmişti. Sovyet devleti millî cumhuriyetler kurma perdesi altında emirlik ve hanlıkları yok etti. Türkistan ülkesi parçalandı. 1924 yılında Orta Asya'da Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulunca yedi vilâyete (Semerkant, Taşkent, Fergana, Zerefşân, Surhanderya, Kaşkaderya, Hârizm), yirmi iki kazaya ve 241 nahiye bölündü. Semerkant başşehir oldu. 1926'da yeni bir yapı oluşturuldu. On bölge kuruldu (Hârizm, Buhara, Orta Zerefşân, Semerkant, Taşkent, Hucend, Kokond, Endican, Surhanderya, Kaşkaderya). Ayrıca seksen yedi ilçe ve 1746 köy mevcuttu. 1936'da Karakalpakistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içine alındı. Böylece Özbekistan içinde bir otonom cumhuriyet, dokuz vilâyet, üç bölge, 109 ilçe, yirmi iki şehir, on sekiz köy tipindeki kasaba ve 1392 köyden oluştu. Sonradan vilâyetler daraltıldı. 1957'de bir otonom cumhuriyet, dokuz vilâyet, altı şehir ilçesi, 115 köy ilçesi, yirmi dokuz şehir, elli yedi şehir tipinde kasaba ve 993 köy vardı.

Özbekistan Cumhuriyeti. Sovyetler Birliği sisteminin çöküşüyle birlikte 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilân etti. 20 Aralık'taki referandumda Özbekistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi. 8 Aralık 1992'de Özbekistan Cumhuriyeti anayasası kabul edildi. Başkanlık sisteminin uygulandığı Özbekistan'da başkan geniş yetkilerle donatıldı. Ülkede 100'den fazla milletten oluşan insan yaşamaktadır. Bunların eğitimlerini, inanç ve geleneklerini yerine getirmeleri için şartlar mevcuttur. Cumhuriyette yirmi beş milletlerarası kültür merkezi faaliyet göstermektedir. Vilâyet, ilçe ve şehirlerde hâkimlik makamı ihdas edildi. Özbekistan 21 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye oldu. Dünyada 160'tan fazla devlet Özbekistan Devleti'nin bağımsızlığını tanıdı, yetmiş yediden fazla ülke ile diplomatik ilişki kuruldu. Ülkenin başşehri olan Taşkent'te Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Fransa, Almanya ve diğer devletlerin büyükelçilikleri, uluslararası teşkilâtların temsilcilikleri açıldı. 2 Mart 1992'de Özbekistan Birleşmiş Milletler'e kabul edildi. 1 Temmuz 1994'te millî parası "som" tedavüle girdi. Cumhuriyette dış ticaret geliştirmekte ve yabancı sermaye girişi sürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Seyfi Çelebi, *L'ouvrage de Seyfi Çelebi: Historien ottoman du XVIe siècle* (nşr. ve trc. J. Matuz), Paris 1968, s. 123-133; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 73, 147, 281-282; V. V. Barthold, *Four Studies on the History of Central Asia* (trc. Vladimeir-Tatiana Minorsky), Leiden 1962, III, 136, 163-166; D. S. Carlisle, "Uzbekistan and the Uzbeks", *Handbook of Major Soviet Nationalities* (ed. R. Rogers), New York 1975, s. 298-303; a.mlf., "Geopolitics and Ethnic Problems of Uzbekistan and its Neighbours", *Muslim Eurasia* (ed. Y. Roi), London 1995, s. 71-103; *Republic of Uzbekistan: Laws and Decrees*, Taşkent 1992; I. A. Karimov, *Uzbekistan: The Road of Independence and Progress*, Tashkent 1992; *Essays on Uzbek History: Culture and Language* (ed. Bakhtiyar A. Nazarov v.dğr.), Bloomington 1993; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münasebetleri: 1578-1612*, İstanbul 1993, s. 191, 200-219; A. R. Muhammedcanov, *Özbekistan Tarihi (V. Asırdan XVI. Asrın Başlarına Kadar)*, Taşkent 1994; E. Allworth, *The Modern Uzbeks, from the Fourteenth Century to the Present: A Cultural History*, Stanford 1995; Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara 1996, s. 261-325; *Heirs to the Silk Road: Uzbekistan* (ed. J. Kalter - M. Pavaloj), London 1997; R. Hanks, *Uzbekistan*, Oxford 1999; N. J. Melvin, *Uzbekistan: Transition to Authoritarianism on the Silk Road*, Amsterdam 2000; "Özbekistan Cumhuriyeti", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XIX, 625-708; Th. Zarcone, "Uzbekistan", *El²* (İng.), X, 960-963; "Uzbekistan", *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988, IV, 176-178.

ABDULLAH MUHAMMEDCANOV

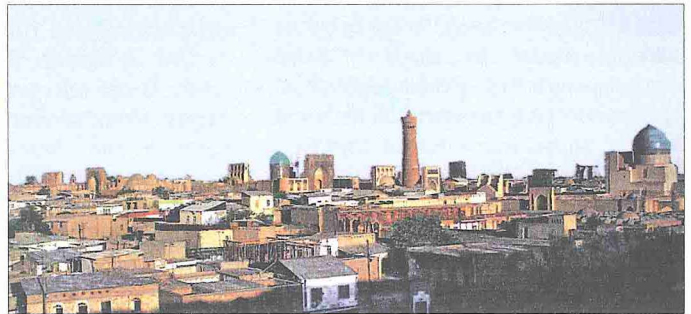
III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

Emevîler ve Abbâsîler'den sonra Sâmânîler, Karahanlılar, Me'mûnîler, Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar ve Timurîlular gibi devletlerle Çağatay, Buhara, Hîve ve Hokand hanlıklarının hüküm sürdüğü Özbekistan toprakları İslâm kültür ve medeniyeti açısından büyük önemi haiz Mâverâünnehir, Hârizm ve Fergana bölgelerinin mühim bir kısmını, bu arada Buhara, Semerkant, Taşkent (Şâş), Nesef, Tirmiz ve Gürgenç gibi tarihî şehirleri ihtiva etmesi dolayısıyla çok değerli bir İslâm kültür mirasına ev sahipliği yapmıştır. Çeşitli dönemlerde kurulan medrese, kütüphane ve rasathânelerin yanı sıra gerek dinî ilimler gerekse fen ve tabiat bilimleri alanında yetişen âlimlerle bölge dünyanın sayılı ilim merkezlerinden biri olmuştur. Fıkıh, tefsir, hadis, kelâm ve tasavvuf gibi ilimlerde başlı başına ekol oluşturmuş, eserleri temel başvuru kitabı haline gelmiş çok sayıda âlim bulunmaktadır. Bunlar arasında Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Ebû İsâ et-Tirmizî, Hakîm et-Tirmizî, Mâtürîdî, Hakîm es-Semerkandî, Muhammed b. Ali el-Kaffâl (Kaffâl eş-Şâşî / el-Kebîr), Ebû'l-Leys es-Semerkandî, Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî, Ebû'l-Muîn en-Neseî, Zemahşerî, Ahmed Yesevî, Abdülhâlîk-ı Gucdüvânî, Kâdîhân, Burhâneddin el-Merginânî, Necmeddin-i Kübrâ, Bahâeddin Nakşibend ve Hâce Ubeydullah Ahrâr zikredilebilir. Felsefe, tıp, matematik, astronomi, tarih, edebiyat, coğrafya alanındaki meşhur âlimlerden bazıları da şunlardır: Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî, Fergânî, Ceyhânî, Nersahî, Ebû Bekir el-Hârizmî, Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, İbn Sînâ, Bîrûnî, Çağmînî.

1. Dil ve Edebiyat. Özbekistan Cumhuriyeti'nin resmî dili olan Özbekçe, Çağatay Türkçesi'nin bir devamı olup Özbekistan'ın yanı sıra Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Doğu Türkistan, Tacikistan, Türkme-

nistan, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerde yaşayan yaklaşık 35 milyon Özbek tarafından konuşulmaktadır. Arapça ve Farsça'nın Özbekçe üzerindeki tesiri diğer Orta Asya Türk dillerine göre daha fazladır. Özbekistan'da 1929 yılına kadar Arap alfabesi, daha sonra Latin (1929-1940) ve Kiril (1940-1993) alfabeleri kullanılmış, bağımsızlığın ardından 2 Eylül 1993'te yeniden Latin alfabesine dönülmüş, bu arada imlâ kuralları beş defa yenilenmiştir (1923, 1929, 1935, 1956, 1995). Orta Asya'da yaşayan diğer Türk boyları gibi Özbekler de Orhon yazıtlarını ve eski Uygur metinlerini ilk edebî eserleri olarak kabul etmektedir. Bugün Özbekistan sınırları içinde yer alan Fergana ve Siriderya havzasında yirmi civarında runik Türk yazıtı bulunmuştur.

Çağdaş Özbek edebiyatı tarihlerinde Özbek edebiyatı kadîm dönem, mümtaz edebiyat, yeni edebiyat adıyla üç dönemde ele alınmaktadır. Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta ve runik Türk yazıtlarıyla başlatılan kadîm dönem VII. yüzyılda yerini bu dönemin ikinci evresine bırakır. Kâşgarlı Mahmud, Yûsuf Has Hâcib, Edib Ahmed Yükneki, Ahmed Yesevî ve Rabgûzî'nin eserleriyle *Oğuznâme* bu evreye aittir. Mümtaz edebiyat Timurîlular dönemi ve XVI-XIX. yüzyıllar arası olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Seyf-i Sarâyî, Lutfî, Hâfız-ı Hârizmî, Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî, Bâbü'r, Atâî, Sekkâkî ve Gedâyî birinci dönemin; Şeybânî Han, Muhammed Sâlih, Ebûlgazi Bahadır Han, Süfî Allahyâr, Nâdire, Muhammed Şerîf Gülhanî, Üveysî, Nûr Muhammed Andelib ikinci dönemin temsilcileridir. Yeni edebiyat millî uyanış (1850-1905), Cedîd edebiyatı (1905-1930), Sovyet devri edebiyatı (1930-1980) ve müstakillik devri (1990'dan itibaren) olarak dört dönemde incelenir. Millî uyanış devrinde Kâmil Hârizmî, Muhyiddin Muhyî, Yûsuf Saryomiy, Mukimî, Zevkî; Cedîd edebiyatı döneminde Sıddîki Aziz,

Özbekistan'ın tarihî şehirlerinden biri olan Buhara'dan bir görünüş